

SEÇİM SİSTEMLERİ PARTİ SİSTEMLERİ VE TÜRK ANAYASA MAHKEMESİNİN SİSTEM İÇERİSİNDEKİ ROLÜ

Arş.Gör.Murat ÖZLER*

I-SEÇİM KAVRAMI VE SEÇİM SİSTEMLERİ

Yurttaşların kamu işlerinin yürütülmesine katılması seçimler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Demokratik toplumlarda halk, belirli aralıklarla yapılan serbest seçimlerle iktidara onay verir. Dolayısıyla seçim, demokratik bir toplum için gerekli bir koşul teşkil etmektedir. Ancak yeterli bir koşul teşkil etmez. Çünkü seçim kurumu, niteliği ve amacı farklı olmakla birlikte diktatörlüklerin de yararlandığı bir yöntemdir¹.

"Teknik anlamda seçim (election), bir kişinin, bir heyetin, bir kurulun, bir toplumun kendisine sunulan çeşitli alternatifler, şıklar arasından hür iradesiyle bir tercih yapmasıdır...²"

*İ.Ü.S.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı

¹Erdoğan TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s.245; Bülent Daver, "Seçim Sistemi ve Anayasa Yargısı", *Anayasa Yargısı*, Anayasa Mahkemesi Yayını, Ankara, 1989, s.134-136.

²DAVER, s.132.

"Nihayet çoğulcu toplumlarda seçim, farklı görüşlerin siyasi partiler aracılığı ile örgütlendiği, ülke yönetimi ile ilgili konularda, ortaya çıkan tartışma ortamındaki gerginlikleri azaltan bir yoldur. Seçmen yığınlarının, belli bir programı uygulayacak çoğunluğu seçmesi ile sürtüşmeler ve gerginlikler de barışçı bir biçimde, nisbi ölçüde de olsa giderilmektedir³"

Seçimlerin yapılma usulü teknik olduğu kadar siyasaldır. "Seçim sistemleri çoğu zaman anayasalarda belirlenmiş olmamakla beraber, siyasal, (ya da dağıtımsal) sonuçları açısından en az anayasal düzenlemeler kadar, hatta onlardan fazla önem taşırlar⁴..."

Geniş anlamda seçim sistemi, seçimlerle ilgili tüm hususları kapsamakla beraber⁵, dar anlamda seçim sistemi, "seçmenin kullandığı oyun ne şekilde değerlendirileceğinin, kimin seçildiğinin bu oylara göre nasıl bulunacağını, ülkenin koşulları, gerçekleri, gerekleri ve yararları açısından en uygun biçimde saptanması için düşünülmüş birtakım yöntemler olarak tanımlanabilir⁶." Yani daha açık bir ifadeyle, seçmenlerce verilen oyların parlamento sandalyelerine dönüştürülmesinde uygulanan kurallardır.

Bu bağlamda "Siyasi tercihlerin, açık biçimde ortaya konduğu en iyi örnek... seçim sistemini düzenleyen kanunlardır⁷..." Çünkü her siyasal parti kendi lehine sonuçlar doğurabilecek seçim sisteminin benimsenmesi için çaba harcar.

Seçim sistemleri, oyların parlamento sandalyelerine dönüştürülmesinde kullanılan yöntemler bakımından, çoğunluk sistemi ve nisbi temsil sistemi olarak iki ana gruba ayrılır⁸.

Çoğunluk sistemi, seçim çevresinde en çok oy alan aday veya adayların seçilmesi ilkesine dayanan basit bir sistemdir. Çoğunluk

³TEZİÇ, s.246.

⁴Ergun ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.152.

⁵DAVER, s.137

⁶Oya ARASLI, "Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Getirdikleri" Prof.Dr. Bülent N.Esen'e Armağan, A.Ü.H.F. Yayını, Ankara, 1977, s.7.

⁷TEZİÇ, s.283.

⁸Yaşar GÜRBÜZ, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, 2.b., Beta Yayınevi, İstanbul, 1987, s.15-21; Ergun ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, 3.b., Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s.231-233; Erdoğan TEZİÇ, *Seçim Sistemleri...*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1967; TEZİÇ *Anayasa...*, s.283-301.

sisteminin de iki çeşidi mevcuttur. Bunlardan tek türlü basit çoğunluk sistemi, bir seçim çevresinde en çok oy alan partiye o çevrenin çıkaracağı tüm milletvekillerini alma imkan verir. Çoğunluk sisteminin diğer çeşidi ise, iki türlü çoğunluk sistemidir. Bu sistemde partiler ilk turda seçimi kazanabilmek için seçim çevresindeki geçerli oyların mutlak çoğunluğunu almak zorundadır. Aksi takdirde aynı seçim çevresinde ikinci bir tur yapılır. Bu turda yarışanlar ilk turda en çok oy almış olanlardır. Yarışanlardan en çok oyu alan seçimi kazanır.

Çoğunluk sistemi karşısında yer alan diğer ana grubu oluşturan seçim sistemi, nisbi temsildir. Nisbi temsil sistemi, her partinin aldığı oy oranında parlamentoda sandalye kazanması esasına dayanır. Nisbi temsil sistemi de kendi içerisinde artık oyların nasıl değerlendirileceğine bağlı olarak çeşitlere ayrılır.

II-SEÇİM SİSTEMLERİNDE ADALET VE İSTİKRAR UNSURLARI

Seçim sistemleri hakkında tartışmaların yoğunlaştığı başlıca iki kavram, adalet ve istikrardır. Buna göre adalet ilkesi en saf şekliyle seçimde kullanılan her oyun parlamentoya aynen yansması şeklinde gerçekleşir. İstikrar ilkesi ise, hükümet krizine imkan vermeyecek bir parlamentonun ortaya çıkmasını gerektirir⁹.

"...Seçim sistemlerinden çoğunluk sistemi daha çok istikrar ilkesine dayanmaktadır. Başka bir deyişle, seçimlerde çoğunluk sistemini uygulayan ülkeler, seçimler sonucunda koalisyonlar olmaması ve tek bir partinin uzunca bir süre ülkeyi yönetmesini amaçlamaktadırlar¹⁰..."

Tek türlü basit çoğunluk sistemi, seçim adaleti ilkesini zedeler nitelik arzeder. Bu sistem liste usulü ile birlikte uygulanırsa adaletsizlik çok daha artmaktadır¹¹. İki türlü mutlak çoğunluk sistemi küçük partilere de pazarlıklar ve ittifaklar yoluyla bazı çevrelerde milletvekili çıkarma imkanı vermesi yönünden, tek türlü basit çoğunluk sistemi kadar adaletsiz sonuçlar doğurmayabilir¹²."

Ancak belirtmek gerekir ki, "çoğunluk sisteminin, ister tek isimli, ister

listeli olsun, doğurduğu sonuçlar aynıdır. Başka anlatımla, artık temsil, eksik temsil olayı ile, doğurduğu adaletsizlikler değişmemektedir. Ancak, bloke listeli çoğunluk sistemi, bu adaletsizliği daha da belirginleştirmektedir¹³

Nisbi temsil sistemi adalet ilkesine dayanmaktadır. Zaten ortaya konuş amacı da çoğunluk sisteminin adaletsizliğine karşı arayıştan kaynaklanmıştır. Nisbi temsille kazanılan oy ile, parlamentodaki sandalye sayısı arasındaki dengesizlik ortadan kalkmış, diğer yandan ise, toplumdaki azınlıkların da parlamentoda temsiline imkan tanınarak seçim adaleti gerçekleştirilmiştir¹⁴.

Açıkça anlaşılacağı gibi, temel düşünce ayrılığının kaynağı şudur: "Nisbi temsilciler hükümetin temsililiğine daha fazla önem verme eğiliminde oldukları halde, çoğunluk sistemi savunucuları yönetme yeteneğini daha hayati bir mülhaza olarak görmektedir¹⁵." Yani "Uygun ve adil temsil ile 'yönetilebilirlik' için gerekli çoğunluk sağlama problemlerini yanyana getiren oy açıklama teknikleri tartışmasında, çoğunluk sistemi, çoğunluk ve siyasi istikrar sağlama istidadı, oranlı sistem adaletle yakınlığı ile itibar kazanma arayışı içine girmiştir¹⁶."

"...Yalnız adil olmaları ayracına dayanarak bir sınıflandırmaya yaparsak, en az adil olanından, en adil olanına doğru, sistemler şöyle bir sıra izlerler: Çoğunluk sistemi, barajlı nisbi temsil, nisbi temsil, ulusal artıklı nisbi temsil¹⁷..."

III-SEÇİM SİSTEMLERİ VE PARTİ SİSTEMLERİ İLİŞKİSİ

Teknik bir faktör olan seçim sistemlerinin parti sistemleri üzerinde etkisi olduğu sorunu ilk kez Duverger tarafından ortaya atılarak, ikisi arasında yakın ilişki olduğu savunulmuştur. Ancak seçim sistemleri ve parti sistemleri arasındaki ilişkiye geçmeden önce parti sistemleri konusuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

¹³TEZİÇ, Anayasa..., s.293.

¹⁴ÖZBUDUN, Demokrasiye..., s. 152; TEZİÇ, Anayasa..., s.294.

¹⁵Arend LJPHART, "Yeni Demokrasiler için Anayasal Tercihler", Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der.Larry DIOMOND, Marc F.PLATTNER, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.189, 192

¹⁶Bakır ÇAĞLAR, Anayasa Bilimi, BFS Yayınları, İstanbul, 1989, s.209

¹⁷Gürbüz, s.22.

⁹Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçim Sistemi Konusu, Hürriyet Seçim Semineri, İstanbul, 1972, s:10-11.

¹⁰DAVER, s.137.

¹¹ÖZBUDUN, Türk Anayasa..., s.231.

¹²ÖZBUDUN, Türk Anayasa..., s.232.

A-Parti Sistemleri

"Tek parti devletleri dışında her ülkede bir çok partiler, bir arada bulunurlar. Bu birlikte yaşayışın şekil ve şartları, incelenen ülkenin 'parti sistemini' belirler¹⁸... "Duverger, parti sistemlerinin tasnif edilmesi hususunda ise partilerin sayısını esas almıştır. Buna göre sistemde yer alan partiler sayıları bakımından, tek-parti, iki-parti ve çok-parti sistemleri olarak üçe ayrılabilir. Bu klasik üçlü ayrım bir çok siyasal bilimci tarafından desteklenmekle birlikte eleştiriye de konu olmuştur¹⁹.

Tek-partisi sistemi sanıldığı kadar basit bir kavramı ifade etmemektedir. Gösterdiği çeşitlilik sebebiyle kendi içerisinde bir çok alt tipleri yer almaktadır. Gerçek tek-parti sistemi gerek hukuken sadece fiilen sadece tek partinin varlığına işaret eder. Dolayısıyla tek-parti sisteminin bu tipinde her türlü rekabet ve yarışma reddedilmektedir. Bunun yanında bazı hallerde hukuken birden fazla partinin siyasal hayatta yer alması mümkün olmakla birlikte fiilen tek partili sistem söz konusu olabilmektedir. Bu anlamda da tek-parti sisteminin diğer alt tiplerini "Hakim parti" ve "Hegemonyacı parti" sistemleri oluşturmaktadır²⁰.

Diğer yandan iki-partili olarak adlandırılan sistemden söz ederken, siyasal hayatta sadece iki partinin var olduğu anlaşılmalıdır. Bundan anlaşılacak iki büyük partinin siyasal hayata egemen olmasıdır. Yani iktidar mücadelesinin iki büyük parti arasında geçmesi ve sistemde yer alan, küçük olarak nitelenebilecek partilerin iktidara koyabilecek güçlerinin yokluğu halinde iki-parti sisteminden söz edilmektedir.

"Sistemin karakteristik özelliği, büyük partilerden birinin parlamentoda mutlak çoğunluğu sağlayarak koalisyona gitme zorunda kalmaksızın tek başına hükümet edebilmesinde kendini gösterir²¹." Eğer seçimler neticesinde

iki ana partiden hiçbiri, yalnız başına hükümet oluşturabilecek mutlak çoğunluğu sağlayamaz ve hükümet oluşturabilmek için küçük partinin desteğine ihtiyaç duyarsa bu durumda saf iki-partili sistemden uzaklaşılır. Buna "destekli iki parti sistemi" ya da "iki buçuk parti sistemi" denmektedir²².

Gerçek anlamda iki-parti sistemi pek yaygın olmamakla birlikte, demokratik ülkelerin ancak altısında görülmektedir²³. Bunların içinden de bu sistemin tipik örneklerini İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri oluşturmaktadır. Ancak iki-parti sistemi içerisinde de Amerikan ve İngiliz tipi iki-parti sistemini açıkça birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü İngiliz partilerinde yapı, yüksek bir merkezîyete dayalıdır ve partiler disiplinlidir. Buna karşılık Amerikan partilerinde yapı, yüksek bir merkezîyete dayalı değildir ve partiler disiplinsizdir. Ayrıca Amerikan partileri hiç bir ideolojik ya da sosyal temele dayanmazken, İngiliz partileri, klasik siyasal parti anlayışına daha çok yakınlık taşırlar²⁴.

İki-parti sisteminin sorunsuz bir şekilde işleyebilmesi için partilerin rejiminin temel sorunları üzerinde uzlaşmaya sahip olmaları gerekmektedir. Bu sayede iktidarın el değiştirmesi zorlamasız ve barışçı bir şekilde gerçekleşebilecektir. Halbuki siyasal bölünmelerin derin ve uzlaşmanın zayıf olduğu toplumlarda, iki-parti sisteminin işleyebilmesi oldukça güçtür²⁵.

Parti sistemlerinin tasnifinde son kategoriye çok-parti sistemleri oluşturmaktadır. Geniş bir tanımlamayla çok-parti sistemi: ikiden çok siyasi partinin siyasal hayatta etkili olduğu ve iktidar dengesine tesir etme gücüne sahip buldukları sistem olarak tanımlanabilir. Partilerden hiçbiri bu anlamda iktidarı tek başına kullanabilme gücüne sahip değildir. Bu kapsama giren modeller arasında da yapı ve işleyişinde farklılıklar gösteren iki kategoriye ayırmak gerekmektedir. Bunlar: ılımlı (iki-kutuplu) ve aşırı (çok-kutuplu) çok-parti sistemleridir²⁶.

¹⁸ Maurice DUVERGER, *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun ÖZBUDUN, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.272.

¹⁹ Siyasi arenada rekabetin serbest olup olmadığına ilişkin temel sorunun açıkça ortaya konabilmesi için bu üçlü klasik sınıflandırma yerine yarışmacı ve yarışmacı olmayan sistem ayrımı önerilmektedir. Bkz. TEZİÇ, *Anayasa...*, s. 347-357.

²⁰ Tek-parti sistemi hakkında bkz. Duverger, s.335-364; Ergun ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, 2.b., A.Ü.H.F. Yayını, Ankara, 1977, s.111-128; Münci KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, A.Ü.H.F. Yayını, Ankara, 1975, s.134-137.

²¹ KAPANİ, S.138.

²² TEZİÇ, *Anayasa...*, s.350; KAPANİ, s.138; ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s.130.

²³ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s.129.

²⁴ DUVERGER, S.279-281; Ayrıca Amerikan Parti sisteminin ayırıcı özellikleri için, bkz. Howard R. PENNIMAN, *The American Political Process*, D. Van Nostrand Company Inc. 1962, s.59-76.

²⁵ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s.131-133; KAPANİ, s.139.

²⁶ Çok-parti sistemleri hususunda bkz. ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s.133-136; KAPANİ, s.140-142; DUVERGER, s.302-315.

İlimli çok parti sisteminde partiler iki-parti sistemine benzer şekilde iki kutup etrafında toplanmıştır. İktidarda, bu iki kutup veya alternatif koalisyonlar arasında el değişir. Kutuplar arası ideolojik mesafe büyük değildir. Yani rejimin temel sorunları üzerinde uzlaşma vardır. Sistem içerisinde yer alan radikal partilerin gücü önemsiz denecek kadar azdır. Bu sebeple sistem istikrarlıdır.

Aşırı çok partili sistemler özellikleri bakımından ilimli türden ayrılmaktadır. Bu tipin belirleyici özelliği, parti sayısının çokluğundan ziyade, siyasi kutuplaşmanın ve bu kutuplar arasındaki ideolojik mesafenin çokluğudur. Sistemde yer alan partiler temel görüşleri bakımından birbirinden farklıdır. Dolayısıyla partilerin rejim üzerinde uzlaşmaları oldukça zayıftır. Bu da sistemi istikrarsızlaştırmaktadır. Hükümetlerin kurulmasında merkez partilerince oluşturulan koalisyonlar etkilidir. Merkez sağ ve solda yer alan partiler radikal partiler ile koalisyon oluşturamadığından, hükümet oluşturmada tek alternatif merkez partileri arasında oluşturulan koalisyonlar olmaktadır. Bu koalisyonlar istikrarsız ve tutarsız olmakla birlikte başkaca bir alternatif de bulunmamaktadır.

B-Seçim Sistemlerinin Parti Sistemlerine Etkisi

Teknik bir faktör olarak seçim sistemlerinin parti sistemleri üzerinde etkisi olduğu sorunu, ilk kez Duverger tarafından ortaya atılarak bu ikisi arasında yakın bir ilişkinin olduğu ileri sürülmüştür²⁷.

Sayın Duverger, partilerin sayısını belirleyen en önemli teknik etkenin seçim sistemi olduğunu ileri sürerek, "sosyolojik kanunlar" olarak belirlediği genel etkiyi üç formülle şemalaştırmıştır: "1) Orantılı temsil, sert, bağımsız ve (çoşkusal akımlar dışında) istikrarlı partilerden kurulu bir çok parti sistemini teşvik eder; 2) iki türlü çoğunluk usulü, yumuşak, bağımlı ve (bütün durumlarda) nisbeten istikrarlı partilerden meydana gelen bir çok parti sistemini teşvik eder; 3) Tek-türlü basit çoğunluk sistemi, iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki-parti sistemini teşvik eder²⁸."

Duverger'nin Batı'nın siyasi hayatından aldığı örnekler üzerine kurduğu bu hipotezler bir hayli tartışma konusu olmuş ve

eleştiriler almıştır²⁹. Bu eleştiriler karşısında Duverger, ortaya koyduğu tezi değiştirmemekle birlikte, kapsamını daraltmıştır. Buna göre Duverger, ortaya koyduğu bu genel nitelikli önermelerin seçim sisteminin parti sistemleri üzerindeki bütün etkilerini kapsamaktan uzak olduğunu ve sadece temel eğilimleri belirtmekte olduğunu ifade etmiştir. "...Seçim sisteminin etkisi, frenin ya da hızlandırıcının etkisine benzer. Başka etkenlerin sonucu olarak ortaya çıkan çok-parti sistemini, bir seçim sistemi tipi kolaylaştırır, bir diğeri ise zorlaştırır. Fakat seçim sisteminin gerçek bir itici gücü yoktur. Bu konuda en kesin etki gösteren şeyler ulusal gerçekler, ideolojiler ve özellikle sosyo-ekonomik yapılarıdır³⁰."

Seçim sistemleri ve parti sistemleri ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar ve tartışmalar günümüzde de yoğun bir şekilde devam etmekte birlikte³¹, bu konuda, belli bir seçim sistemi yönteminin, tek başına bir parti sistemi yaratacağına ilişkin "sosyolojik kanun" ortaya koymaya imkan yoktur. Çünkü çoğunluk usulü tek başına bir ulusal iki-parti sistemini yaratmaya veya sürdürmeye yetmez, ancak bunu kolaylaştırıcı bir rol oynar. Diğer yandan toplumda bir çok-parti eğiliminin mevcut olması halinde, kamuoyundaki eğilimleri en az saptırarak yansıtan pasif bir sistem olan orantılı temsil, bu eğilimi sadakatle yansıtır. Fakat bundan, orantılı temsilin, çok-parti sistemine neden olduğu sonucu çıkarılamaz³². Dolayısıyla "Oranlı sistem, yaratmaktan çok tescil ettiği parti çokluğuna kayıt ya da fren getirmez. Parti

²⁹DUVERGER'in ortaya koyduğu tezin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s.138-145

³⁰DUVERGER, s.274-275.

³¹Seçim sistemleri, parti sistemleri ve bunlara eklenen, yeni bir boyut olarak, rejimler arasındaki ilişkiler hususunda tartışmalar için bkz. LIJPHART, s.185-196; Larry DIAMOND, "Demokrasinin Üç Paradoksu", *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Der.Larry DIAMOND, Marc F.PLATTNER, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.133-136; Guy LARDEYRET, "Orantılı Temsile İlişkin Sorun",

Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der.Larry DIAMOND, Marc F.PLATTNER, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.199,204; Quentın L.QUADE, "Orantılı Temsil ve Demokratik Devlet Yönetimi", *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Der.Larry DIAMOND, Marc F.PLATTNER, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.207-212; Arend LIJPHART, "Kanıtların Tekrar Gözden Geçirilmesi", *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Der.Larry DIAMOND, Marc F.PLATTNER, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.215-222.

³²ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 142-144.

²⁷DUVERGER, s.272-275, 289-302, 315-335.

²⁸DUVERGER, s.274.

çokluğu, oranlı sistem dolaylı etkiler serisinin ilk unsurudur³³."

"İki-parti ve çok-parti sistemlerinin doğuşuna ve farklılaşmasına yol açan faktörlere gelince,...Bilinen birşey varsa, o da bu iki sistemden birinin 'ismarlama' olarak yaratılmayacağı, iradi bir tercih ve kararlar birinin ya da ötekının kurulup işletilemeyeceğidir. Burada, her ülkenin toplum yapısının, bu yapı içinde yer alan sosyal sınıfların, etnik ve dinsel grupların ve bunlar arasındaki bölünme kutuplaşma derecesinin birinci planda rol oynadığını kabul etmek gerekir³⁴..."

Bu anlamda İngiltere'nin iyi bir örnek olarak gösterilebileceği gibi, iki grup arasında belirgin bir bölünmenin bulunduğu yerlerde iki partili sistemler kökleşmiştir; buna karşılık gruplar arası bölünmelerin dinsel ve etnik farklılıklarla, yaygın bir köylülüğün mevcudiyetiyle ve başka kültürel ve tarihsel mirasların çeşitliliğiyle karmaşıklaştığı yerlerde çok-partili sistemler meydana gelmiştir³⁵.

Dolayısıyla, her seçim sistemi bünyesine belli bir zorlama istidadı taşısa da³⁶ sosyal ve kurumsal faktörleri tasfiye edemez³⁷.

IV-TÜRKİYE'DE UYGULANAN SEÇİM SİSTEMLERİ

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devam eden tek parti yönetimi, 1946 yılında çok partili siyasal hayata geçişle birlikte son bulmuştur.1946 yılında, daha önce uygulanan iki dereceli seçimi de terk edilerek, ilk kez tek dereceli seçim uygulamasına geçilmiştir.1946 Seçim Kanunu çoğunluk sistemini benimsemiştir. Bu kanun, uygulandığı süre içerisinde de 1950, 1954 ve 1957 seçimleri bu usule göre gerçekleşmiştir.

1960 müdahalesinin ardından, Anayasa ile birlikte seçim kanunlarını da

³³ÇAĞLAR, s.211.

Sayın Bottomore'de, seçim sistemlerinin varolan eğilimleri pekiştirdiğini söylemenin daha isabetli olacağını ifade etmektedir.Bkz. Tom BOTTOMORE, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev.Erol MUTLU, Teori Yayınları, Ankara, 1987, s.29.

³⁴KAPANI, s.143; Aynı yönde bkz. Bakır ÇAĞLAR, 1990-1991 *Türk Anayasa Düzeni Ders Notları*, ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s.28-54.

³⁵BOTTOMORE, s.29-30; KAPANI, s.143.

³⁶ÇAĞLAR, *Anayasa Bilimi*, s.211.

³⁷ÇAĞLAR, 1990-1991 *Türk Anayasa Düzeni*...

yapmakla görevlendirilmiş bulunan 1961 Kurucu Meclisi, Cumhuriyet Senatosu seçimleri için, 24.5.1961 tarihli 304 sayılı yasayla çoğunluk usulüne yer verirken, 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçim yasasıyla, nisbi temsilin çeşitlerinden biri olan barajlı d'Hondt sistemini benimsemiştir. 1964 yılında, seçim kanununda yapılan değişiklik ile, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde uygulanan çoğunluk sisteminden vazgeçilerek, d'Hondt usulünün uygulanması kararlaştırılmış, 13.2.1965 tarih ve 533 sayılı yasayla da her iki meclis içinde ulusal artık sistemi kabul edilmiştir. Dolayısıyla 1965 seçimleri ulusal artık sistemine göre yapılmıştır. Her seçim çevresindeki artık oyların toplanarak değerlendirilmesi anlamına gelen ulusal artık sisteminin, küçük partiler lehine işleyen bir nisbi temsil çeşidi olduğuna kuşku yoktur.

Milletvekili Seçimi Kanunu, 20.3.1968 tarihli 1036 sayılı yasayla tekrar değiştirilerek, bu kez Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu seçimleri bakımından ulusal artık sisteminden vazgeçilerek bunun yerine seçim çevresi barajlı d'Hondt sistemi benimsenmiştir. Bu sisteme göre baraj, seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünmesiyle bulunacaktır. Bu sayıdan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekili tahsis edilmeyecektir. Barajı aşanlar için ise milletvekili dağıtımı d'Hondt esasına göre yapılacaktır. Anlaşılacağı gibi baraj, büyük partilerin lehine işleyecek bir düzenlemedir. Ancak bu kanunun seçim çevresi barajına ilişkin hükmü, 6.5.1968 tarihinde 1968/13 karar sayılı ile Anayasa Mahkemesince iptal edilmiş ve 1969, 1973 ve 1977 seçimleri barajsız d'Hondt sistemine göre yapılmıştır.

Türk siyasal yaşamında 1980 askeri müdahalesine kadar süren döneme bakılacak olursa, 1970'li yılların ülkenin azınlık hükümetleri ve disiplinsiz, tutarsız koalisyonlarla yönetildiği yıllar olduğu görülecektir. 2. Cumhuriyet, parlamento kapılarını siyasi güçlere geniş bir yelpaze içerisinde açmayı tercih etmiştir. Yani 2. Cumhuriyetin seçim teknolojisinde nisbi temsil, saflığa yakın bir biçimde uygulanmıştır. Bu olgu sonucu siyasal iktidarı ele geçirme mücadelesine katılan küçük partiler de parlamento da temsil edilme imkanını yakalamıştır. Böylece parlamentoda parti ufanması olayı yaşanmıştır. Ufalanan partiler disiplimli ve tutarlı koalisyonlara sahip olamamışlardır. Çünkü parti bölünmelerinin arkasında sosyal ve siyasal gerçekler rol oynamıştır. Bu olgu beraberinde partiler arası ideolojik kutuplaşmayı da getirerek kurulan koalisyonların disiplinsiz ve tutarsız olmasına sebep olmuştur.

Anlaşılabileceği gibi, Türk toplumunun çatışmacı bünyesel özelliği uzlaşmayı engellemiştir. Ancak seçim sistemi "günah keçisi" olmaktan kurtulmayı başaramamıştır³⁸. Bu sebeple 3. Cumhuriyet, problemi tersinden başlayarak çözmeye çalışmıştır. "Ne pahasına olursa olsun istikrar" formülünün reçetesi, azınlık ve koalisyonların yer almadığı bir siyasal hayat olmuştur. Dolayısıyla 3. Cumhuriyet, 2. Cumhuriyete açık bir tepki ile seçim teknolojisinin zorlama istidadını sonuna kadar zorlamıştır. Böylece eşikler yükseltilmiştir³⁹.

Böylece Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Kurucu Meclisçe kabul edilen 13.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, nisbi temsilin d'Hondt yöntemini benimsemekle birlikte, buna iki türlü baraj hükmü eklemiştir. İlk baraj, ülke genelinde getirilen % 10'luk "ulusal seçim barajı"dır. Buna göre, ülke genelinde geçerli oyların % 10'unu geçemeyen partiler milletvekili çıkaramayacaktır(m.33/1). Bu halde küçük partilerin parlamentoda temsili engellenmiştir. İkinci baraj ise, seçim çevresi barajıdır. Buna göre bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmeyecektir(m.34/2). Bu durumda seçim çevrelerine tanınacak milletvekili sayısı önem kazanmaktadır. Çünkü iki milletvekili çıkaracak seçim çevresinde barajın oranı, % 50 olurken, altı milletvekili çıkaracak seçim çevresinde bu oran % 16.6 olmaktadır. Dolayısıyla seçim çevresinin daraltılması, büyük partilerin oldukça lehine sonuçlar doğuracaktır.

Seçim sisteminin büyük partileri yararlandırıcı niteliği zaman içerisinde 2839 sayılı yasada değişiklikler yapmak suretiyle daha da güçlendirilmiştir.

Bu değişikliklerden ilki 23.5.1987 tarihli ve 3377 sayılı yasa ile yapılmıştır. Yasaya göre, seçim çevrelerinin her biri en çok 6 milletvekili çıkarabilir şeklinde daha da küçültülmüştür. Bununla da yetinilmeyerek 10.9.1987 tarihli ve 3403 sayılı yasa ile altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde, seçim çevresi barajının saptanması için yapılacak bölme işleminin bir eksiği ile yapılacağı hükmü getirilmiştir. Böylece en düşük çevre barajı oranı

% 20 'ye yükseltilmiştir⁴⁰. Daha sonra 26.8.1991 tarihli ve 3757 sayılı yasayla, sadece XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerine uygulanmak üzere, iki, üç ve kontenjan adayı gösterilen dört milletvekili çıkararak seçim çevrelerinde baraj % 25, kontenjan adayı gösterilen beş milletvekili çıkararak çevrelerde de % 20 olarak belirlenmiştir.

Diğer değişiklikler ise Kontenjan adaylığı üzerinde gerçekleşmiştir. 23.5.1987 tarihli ve 3377 sayılı yasa, 6 ya da daha çok milletvekili çıkaracak illerin 4, 5, 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde siyasal partilerin birer kontenjan adayı gösterebileceğini öngörmüştür. Buna ek olarak 3270 ve 3404 sayılı yasalarda, Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde, geçerli oyların en çoğunu alacak olan siyasal partinin kontenjan adayının, seçim çevresi barajını aşır aşmadığına bakılmaksızın milletvekilliğini kazanmış olacağını ve kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde bölme işleminin ve milletvekili dağılımının, o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısının bir eksiği ile yapılacağını düzenlemiştir. Böylece değişiklikler, "...Tek adlı çoğunluk sistemini getirmiş ve nisbi temsil sistemi yanında ikinci bir sistem, çoğunluk sistemi düzenlenmiştir⁴¹."

Bu haliyle, "III. Cumhuriyet'de seçim düzenine getirilen düzelticilerle, oranlı temsil ve çoğunluk sistemi arasındaki hendek doldurulmuş, nisbi temsil etiketi altında çoğunluk mantığı hakim olurken, I. Cumhuriyet zorlamalı seçim mantığına geri dönülmüştür⁴²."

Ancak seçim yasalarında yapılan değişiklikler bu haliyle kalmamıştır. Esasta, zorlamalı seçim mantığı anlayışı hafızalarda muhafaza edilirken, demokratik hukuk devletinin teminatı olan Anayasa Mahkemesi unutulmuştur.

Gerçektende 25.10.1995 tarihli 4125 sayılı yasayla seçim kanununda değişiklikler devam etmiştir. Yasa kontenjan adaylığı hükmünü kaldırmakla beraber, aynı mantığın ürünü olan ve daha adaletsiz sonuçlar doğurabilecek, ülke seçim çevresi milletvekilliğini öngörmüştür. Buna göre; yasa, milletvekili sayısını 550 olarak belirleyerek, bunun 100'ünün ülke seçim çevresi milletvekili

³⁸İki Seminer ve Bir Reform Önerisinde Tartışılan Anayasa, Der. Osman BALÇIGİL, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982, s.77-90.

³⁹ÇAĞLAR, Anayasa Bilimi, s.288-289; Bakır ÇAĞLAR, 1988-1989 Anayasa Hukuku Ders Notları.

⁴⁰ÇAĞLAR, Anayasa Bilimi, s.213; ÇAĞLAR 1988-1989 Anayasa Hukuku...; ÖZBUDUN, Türk Anayasa..., s.230-239; TEZİÇ, Anayasa..., s.308-314.

⁴¹ÇAĞLAR, Anayasa Bilimi, s.213; ÖZBUDUN, Türk Anayasa..., s.236-237.

⁴²ÇAĞLAR, Anayasa Bilimi, s.212.

V-SEÇİM SİSTEMLERİ VE ANAYASA MAHKEMESİ

olarak seçileceğini, ülke seçim çevresinden seçilen milletvekillerinin ise, her parti bakımından her il için birden fazla olmamak kaydıyla, partilerin yetkili kurulları kararıyla belirli iller ile ilişkilendirileceğini düzenlemiştir. Fakat yasanın bu hükmü, milletvekili sayısının 550'ye çıkarılması hariç olmak üzere, Anayasa Mahkemesinin 18.11.1995 tarih ve 1995/59 karar sayılı kararıyla, iptal edilmiştir.

Diğer yandan 4125 sayılı yasa, 2839 sayılı yasanın seçim çevrelerinin çıkaracağı milletvekili sayısına ilişkin hükmünde değişiklik yaparak, seçim çevrelerinin her birinin en fazla 18'e kadar milletvekili çıkarabileceğini öngörerek seçim çevrelerini genişletmiştir. Bunun yanında seçim çevre barajını ise, yeniden düzenlemeye tabi tutmuştur. Buna göre; bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesi ile, elde edilecek sayıdan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekili tahsis edilmeyecektir. Ancak iki, üç milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde bu oran yüzde yirmibeş olarak öngörülmüştür. Sözü ettiğimiz bu düzenlemenin de seçim çevresi barajına ilişkin getirdiği hüküm, Anayasa Mahkemesi tarafından 18.11.1995 tarih ve 1995/59 karar sayılı kararıyla iptal edilmiştir.

Bunun üzerine aynı konu, 23.11.1995 tarihli 4138 sayılı yasanın geçici maddesiyle tekrar düzenlenmiştir. Buna göre; sadece XX.Dönem Milletvekili genel Seçiminde uygulanmak üzere, tüm seçim çevreleri için % 10'luk seçim çevresi barajı konulmuştur. Ancak sözkonusu bu düzenleme de, Anayasa Mahkemesi tarafından 1.12.1995 tarih ve 1995/60 karar sayılı kararlarla iptal edilmiştir.

Böylece 1995 Milletvekili Genel Seçimlerine Seçim Çevre barajı olmaksızın girilmiş ve iki barajlı Türk Seçim Sistemi de Anayasa Mahkemesi tarafından tek barajlı hale getirilmiştir. Anayasa Mahkemesinin seçim yasası karşısındaki bu güncel tavrıda onu unutanlara ufak bir hatırlatma olmuştur. Çünkü "Partiler Sistemi ve kamu iktidarlari kuruluşunda etkisi görülen düzenlemeler sadece, siyasi partiler ve seçim hukuku, kamu hürriyetleri ve parlamento hukukları gibi, konmuş hukuk düzenleri değildir, jürisprüdanşiyel Anayasa hukukunun da önemli rolü vardır"⁴³.

Gerek 1961 gerekse 1982 Anayasaları tarafından hukuk devleti ilkesi kabul edilmiştir. Hukuk devletinin gerçekleşmesi ise, yürütme işlemlerinin kanunlara uygunluğunun denetlenmesi yanında, yasama işlemlerinin de Anayasaya uygunluğunun yargı organınca denetlenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda seçim kanunları da şekli ve maddi anlamda kanun olmaları dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin denetimine tabidirler.

Anayasa Mahkemesi, seçim sistemine ilişkin olarak ilk tartışmalı kararını, 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununu değiştiren 20.3.1968 tarihli 1036 sayılı kanun dolayısıyla vermiştir.

1036 sayılı yasa gerek Millet Meclisi gerek Cumhuriyet Senatosu seçimleri bakımından barajlı d'Hondt sistemini benimsemiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi bu kanunun baraja ilişkin hükümlerini iptal etmiştir⁴⁴.

Anayasa Mahkemesine göre; "...sözkonusu engelli seçim düzeni, bir seçim çevresindeki engel sayısını az bir farkla aşabilmiş bir siyasi partinin, o çevrede seçime giren öteki partilerin, engelin altında kalmaları halinde çevrenin çıkaracağı bütün milletvekillerini elde etmesine yol açabilmektedir. Böylece başka partilere veya bağımsız adaylara oy vermiş seçmenlerin toplamı bir seçim çevresinde geçerli oy kullanan kimseler, toplamının üçte ikisi hatta beşte dördünü bulsa, bu oylar, çeşitli partiler ve bağımsızlar arasında bölünmek dolayısıyla engel geçilemediği için, o seçmenler kendilerini mecliste temsil ettirmek hakkından yoksun kalacak; çevredeki seçmen çoğunluğunu teşkil ettikleri halde, azınlığın seçtiği milletvekillerinin, kendilerini de temsil etmelerine katılmaları gerekecektir."

Mahkemeye göre, bir seçim çevresi için alınan bu örnek, aynı koşullarla çoğaltılarak bütün ülkeye de teşmil edilebilecektir. Çünkü barajlı seçim düzeni, böyle bir olanağa kapılarını açık tutmaktadır. Bu yoldan da, "...seçmen azınlığının seçtiği milletvekilleri, mecliste sayı çoğunluğu sağlayarak, ülke yönetiminin başına geçme olanağını bulabileceklerdir..." Bu sebepten dolayı engelli seçim düzeni Anayasanın 2. maddesindeki "demokratik hukuk devleti" ilkesine aykırı bulunmaktadır.

⁴⁴Anayasa Mahkemesi, 3.4 ve 6.5.1968,E. 1968/15, K.1968/13, A.M.K.D. sayı 6, s.147-153.

⁴³Çağlar, Anayasa Bilimi, s.214.

Diğer yandan Anayasa Mahkemesine göre, "...seçimde kullanılan her oyun, bir milletvekili çıkarması veya her oy alan kişinin, milletvekili seçilmesi..." düşünülmemekle birlikte, barajlı seçim düzeninin, olağan seçim sonuçlarını, suni bir müdahale ile değiştirmesi de anayasada yer alan seçme ve seçilme hakkını zedeler nitelikte bir hukuki sakınca taşıdığından anayasaya aykırı görülmüştür.

Nihayet, Anayasa Mahkemesine göre "...bir partinin seçiminde topladığı oyların, gücü oranında değerlendirilerek öteki siyasi partiler ve bağımsız adaylar arasındaki yerine oturtulmak suretiyle hakkının verilmesi gerekirken, bir takım kanun engelleri çıkartılarak bu oyların sayılmaması yoluna gidilmesi dolaylı olarak siyasi partinin serbest faaliyetini zedeler." Ayrıca "...bir bölüm siyasi partilerin topladığı oyları nazara almamak ve onların payına düşen milletvekillerini öteki partiler arasında bölüştürmek, bu bölüm siyasi partilerin, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları sayılması sonucunu doğurur." Dolayısıyla barajlı seçim düzenini öngören hüküm anılan gerekçelerle iptal edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi sözkonusu kararında, kanun koyucunun seçim sistemlerinden herhangi birini tercih etmek hususunda takdir serbestisine sahip olduğunu, ancak bu takdir yetkisinin de sınırsız kabul edilemeyeceğini belirtmiş, ayrıca kanun koyucunun yerine geçerek belli bir seçim sistemini belirlemek gibi bir durumda olmadığını da ifade etmiştir. Fakat Mahkemenin etkin yargılama "Judicial activism" sayılabilecek bu kararı⁴⁵ "dolaylı yasama" sayılarak yoğun bir şekilde eleştiriye konu olmuştur⁴⁶.

⁴⁵Bakır ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi" **Anayasa Mahkemesi'nin 28. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Anayasa Yargısı Konulu Sempozyuma Sunulmak İçin Hazırlanan Tebliğ**, s.26.

⁴⁶ÇAĞLAR, **Anayasa Bilimi**, s.216; ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi...", s.29; ARASLI, s.23-25; DAVER, s.25, 27; TEZİÇ, **Anayasa...** s.190; Sayın ÖZBUDUN'a göre, "...Anayasa Mahkememiz incelediğimiz kararında, demokrasiyi nisbi temsille, hatta nisbi temsilin saf şekliyle özdeşleştirme yanılığına düşmüş ve yasama meclisinin takdir alanına girmesi gereken bir düzenlemeyi, seçimlerin tabii akışına 'suni bir müdahale' sayarak iptal etmiştir..."bkz. ÖZBUDUN, **Türk Anayasa**, s.235; Sayın Ünsal ise, Anayasa Mahkemesi'nin bu kararını "dolaylı yasama" olarak nitelemekte ve bu karar ile Mahkeme'nin yasama organı ile karşı karşıya geldiğini ifade etmektedir. bkz. Artun ÜNSAL,

Anayasa Mahkemesi'nin sözkonusu kararına yapılan eleştirilerde 1956 tarihli seçim yasasıyla konulan % 5 barajlı seçim sistemini Anayasaya uygun bulan, Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin 1957 tarihli kararına atıfta bulunulmuştur. Gerçekten de Alman Federal Anayasa Mahkemesi % 5'lik seçim barajının Anayasaya uygunluk denetimini yaparken, 'yönetilebilir demokrasi'⁴⁷ tezini benimsemekle birlikte ölçülülük prensibini de korumuştur⁴⁸. "Mahkeme davada, seçim yasaları ile getirilen engelin, ancak yönetim mekanizmasındaki tıkanmaları önleme amacı gütmeyeceği ya da bu amacı gerçekleştirme de ölçülülük prensibine bağlı kalmadığı takdirde, Anayasaya aykırı bulunması gerektiği sonucuna varmıştır⁴⁹."

"III.Cumhuriyet'de formel Anayasada bir seçim sistemi problemi yer almamaktadır⁵⁰. Ama plüralizmleri ve çok merkezlilikleri sınırlayan anayasal düzenlemelerin mantığı 'yönetilebilir demokrasi'nin parti ufalanmasını engelleyici, siyasi bakımdan etkili formüllerini de öngörmektedir⁵¹."

Dolayısıyla III.Cumhuriyet'de Anayasa Mahkemesi, II.Cumhuriyet'teki içtihadını değiştirerek, eşit seçim prensibinden uzaklaştı. Farklı bir tercih yaptı. "Yönetilebilir Demokrasi" tercihi, yani sandıktan istikrarın çıktığı demokrasi.Böylece istikrarla demokrasi icapları, seçim sistemi parti sayısını bire indirmede ölçülüdür, şeklinde bağdaştırılarak, III.Cumhuriyetin Anayasa felsefesi olan yönetilebilirlik, Anayasa Mahkemesince de benimsenmiştir⁵².

Siyaset ve Anayasa Mahkemesi, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1980, s.272, 294-310.

⁴⁷Yönetilebilir demokrasi kavramı için bkz. ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi...", s.24-29.

⁴⁸ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi...", s.27-28. ÇAĞLAR, **Anayasa Bilimi**, s.215-216.

⁴⁹ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi...", s.28.

⁵⁰23.5.1995 tarih ve 4121 sayılı yasayla, 1982 Anayasasının 67. maddesine, seçim kanunlarının uygun olması gereken ilkelere ilişkin altıncı fıkra eklenmiştir. Buna göre: "Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir". 26.7.1995 tarih ve 22355 sayılı **Resmi Gazete**.

⁵¹Bakır ÇAĞLAR, "Parlamentolar ve Anayasa Mahkemeleri, Teori ve Pratikte Anayasa Yargısının Sınırları Problemi", **Anayasa Yargısı**, Ankara, 1987, s.166.

⁵²ÇAĞLAR, **1988-1989 Anayasa Hukuku...**

Anayasa Mahkemesi 2972 sayılı Mahalli İdareler Seçim Kanunu ile getirilen "onda birlik baraj uygulamalı oranlı seçim" tekniğinin, Anayasaya uygunluğunu denetlediği, 1984/2 karar sayılı kararında, düzenlemeyi Anayasaya uygun bularak, 1982 Anayasasının getirdiği felsefeyi meşrulaştırırken aynı zamanda "Judicial self-restraint" uygulamasının da tipik bir örneğini vermiştir.⁵³

Anayasa Mahkemesi bu davada, eski içtihadını terk ederek, Anayasanın seçim sisteminin ne olacağı konusunda bir hüküm içermediğini, dolayısıyla Anayasanın seçimler ve siyasi partilere ilişkin özel hükümlerini ihlal etmemek kaydıyla yasa koyucunun siyasi tercihlerine müdahale edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Anayasa Mahkemesi yasayı demokratik toplum düzeni açısından ele alırken, "onda bir indirimli baraj uygulamalı nisbi temsil sisteminin" demokrasiye aykırı bir yönü bulunmadığına karar vermiştir. Mahkemeye göre; "...Hukuka bağlı batılı demokrasilerde seçim sistemlerinin ülkelerin şartlarına ve gereklerine göre çoğunluk veya nisbi temsil ya da her ikisi arasında yer alan sistemlerden birinin tercih edildiği ve bunların aynı derecede demokratik sayıldığı görülmektedir."

Mahkeme meseleyi eşitlik ilkesi açısından ele alırken de, siyasi tercih konusu olan seçim sistemlerini, Anayasa'nın diğer hükümlerine uygun olmak koşuluyla, eşitlik ilkesi yönünden yargılayıp bir sonuca varmanın doğru olmadığını belirtmiştir. Nitekim Mahkemeye göre; "...Seçim sistemleri üzerindeki tartışmalar hangisinin daha faydalı ya da sakıncalı olduğu noktasına gelip dayanmaktadır. Bunun takdirinin ise yasa koyucuya ait olduğu açıktır. Halkın serbest irade izharı yollarını tıkayacak veya siyasi hayatın cereyanını bir tek partinin tekeline bırakacak ve çok partili rejimi yok edecek düzenlemelerde bulunmadıkça, yasama organının belli seçim usullerinden herhangi birisi üzerinde karar vermesi mümkündür."

Diğer yandan Mahkeme sözkonusu bu karar ile 1982 Anayasasının getirdiği felsefeye bağlı kalarak, "dolaylı yasama" suçlamasına karşı da temkinli olmuştur. Mahkemeye göre; "Anılan kanunun 2 ve 23. maddeleriyle getirilen sistemin küçük partiler yönünden özendirici olmadığı açıktır. Esasen sistem bu amaca

hizmet etmek için getirilmiştir. Fakat daha çok teknik yönden yapılacağı kuşkusuz olan Anayasaya uygunluk denetiminde..."getirilen hükümlerin partilerin gelişmesini engelleyici nitelikte olduğu iddiasına itibar etmek mümkün değildir.

Anayasa Mahkemesi zaman süreci içerisinde aynı doğrultuda başka kararlar da vermiştir. Anayasa Mahkemesi 10.9.1987 tarihli 3403 sayılı yasaya karşı açılan iptal davasında şu görüşlere yer vermiştir.⁵⁴: "Demokratik devletin özü, siyasal haklar, seçim ve kamusal yetkilerin anayasal temelidir. Gözetilmesi gereken husus, yasama organının seçimle oluşturulmasının yanında siyasal hakların tanınması ve kamusal yetkilerin Anayasa ile belirlenmiş sınırlar içinde kullanılmasıdır. Yasama organı, düzenleme yaparken, Anayasa ile kendisine tanınan sınırları aşmadıkça Anayasaya aykırılıktan söz edilemez."

Anayasa, seçim sistemiyle ilgili bir açıklık taşımamakta tercihi yasa koyucuya bırakmaktadır. Takdir yetkisine sahip olduğu bir konuda, Anayasa sınırlarını aşmadıkça, yasa koyucunun takdirini uygunlukla kullanmadığı ileri sürülemez. Sistemlerden birinin tercihi siyasi amaçla geniş ölçüde ilgilidir. Seçim yasaları, siyasi tercihlerin somutlaşmış belgeleridir. Sistemlerden birisi hakkında "iyi" ya da "kötü" yargısına varmak uygunluk denetiminin amacı dışına çıkılmasına sebep olur. Yasa koyucu bölme işlemlerindeki belirlemesi ile tercih ve takdirini güçlü ve büyük partilerden yana koyarken nisbi temsil sisteminin temelini oluşturan "adalet" ilkesi yerine çoğunluk sisteminin dayandığı "istikrar" ilkesine ağırlık vermiş olsada, Anayasa ile güvence altına alınan ilkelere çiğnemedikçe herhangi birini seçebileceğinden, bir aykırılık doğmamaktadır. Dava konusu düzenlemenin demokratik devlet ilkesini demokrasiyi ve demokratik toplum düzenini zedeleyen bir yönü bulunmamakta, bölme işlemi, parti ayırımı gözetilmeden uygulamaya konulmaktadır. Sınırlama sayılabilecek baraj sayısını yükseltmenin demokratik toplum düzeni gerekleriyle bağdaşmayan bir ölçüde olduğu söylenemez." Böylece 3403 sayılı yasanın 5. maddesiyle getirilen ve 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bölme işleminin bir eksiği ile yapılacağını düzenleyen hüküm, Anayasa Mahkemesince, anılan gerekçelerle Anayasaya uygun bulunmuştur.

Diğer bir karar ise, 28.3.1986 tarih ve 3270 sayılı yasa ile kontenjan adaylarının çoğunluk sistemine göre seçilmeleri hususunda verilmiştir. Anayasa Mahkemesi bu kararında

⁵³Anayasa Mahkemesi, 1.3.1984, E.1984/1, K.1984/2, A.M.K.D., SAYI 20, S.186-190. Ayrıca karar için bkz. ÇAĞLAR, "Parlamento ve Anayasa Mahkemeleri...", s.145; ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi...", s.26, 31; ÇAĞLAR, Anayasa Bilimi, s.217.

⁵⁴Anayasa Mahkemesi, 9.10.1987, E.1987/23, K.1987/27, A.M.K.D. sayı 23, s.380-381.

daha önceki içtihadları ile aynı gereçlerle kontenjan adaylarının çoğunluk usulüyle seçilmelerini Anayasaya aykırı bulmamıştır⁵⁵. Mahkemenin ileri sürdüğü gerekçede şu düşüncelere yer verilmiştir:

"Belli sayıda üyenin kontenjan yoluyla TBMM'ne girmesini sağlayan kural, "dar bölge-tek ad" esasına dayanan çoğunluk sistemiyle seçilmeyi öngörmektedir. Basit çoğunluğu (en çok) elde eden aday kazanmış sayılmakta, seçmen çoğunluğunun adaya oy vermemiş olmasına bakılmamaktadır. Kontenjan adayları için öngörülen dar bölge sisteminde küçük partilerin şansı çok azdır. Bu durum büyük partilerle küçük partiler arasında eşitsizlik yaratmaktaysa da Anayasa, seçim sisteminin belirlenmesini ya da koyucuya bıraktığından bu konudaki tercihi karışmak uygunluk denetimi sınırlarını aşmaktadır. Yasa koyucu, seçimler konusundaki anayasal ilkelere uymak koşuluyla, uygun gördüğü sistemi benimseyebilir. Bu nisbi temsil, çoğunluk sistemi ya da karma olabilir. Yasama organının tüm üyeleri için benimsenebilecek seçim sisteminin bunların % 8'i oranındaki üyelerini seçmekle uygulanmasının Anayasaya aykırılık oluşturacağı kabul edilemez. Anayasanın 10. maddesine aykırı bir yön yoktur." Diğer yandan Mahkemeye göre: "...çoğunluk, nisbi temsil ya da karma sistemi uygulamanın demokratik niteliği olumsuz etkilemesi sözkonusu değildir. Bu sistemlerden birini seçen nice demokratik ülkeler vardır..."

Anayasa Mahkemesi'nin şimdiye kadar incelemeye çalıştığımız kararları, 1982 Anayasası'nda seçim sistemlerine yönelik doğrudan bir direktifin yer almadığı dönemi kapsamaktadır. Zaten Anayasa Mahkemesi de bu hususu kararlarında açıkça belirtmiş ve yasa koyucunun, Anayasada yer alan seçimler ve siyasi partilere ilişkin hükümleri ihlal etmemek kaydıyla, dilediği seçim sistemini takdir etmede serbest olduğunu ifade ederek, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, III. Cumhuriyetin Anayasa felsefesi olan "yönetilebilirlik" tezini benimseyerek, "Judicial self-restraint" uygulamıştır.

Ancak III. Cumhuriyette Anayasa Mahkemesi'nin rolü bu şekilde noktalanmamıştır. III. Cumhuriyetin bir devamı vardır. Nitekim, ilk kez 1995 yılında Anayasa, yasa koyucuya yönelik olarak, açıkça direktif vererek, seçim kanunlarının düzenlenmesinde "temsilde adalet" ve "yönetimde istikrar" ilkelerinin bağdaştırılması görevini vermiştir. İşte Anayasaya giren bu ilkeler, Anayasa Mahkemesi için,

III. Cumhuriyetin başından beri devam eden içtihadlarını değiştirmek için "maymuncuk" olmuştur. Anayasa Mahkemesi bu değişikliğin ardından da seçim sistemine ilişkin iki önemli karar vererek, güncel tavrını belirtmek imkanı bulmuştur.

Bu kararlardan ilki, 27.10.1995 tarihli 4125 sayılı kanun dolayısıyla verilmiştir⁵⁶. Anayasa Mahkemesi 4125 sayılı yasayla getirilen, "ülke seçim çevresi milletvekilliği"ni ve yeniden düzenlemeye tabi tutulan, "seçim çevre barajı"ni Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir. Buna karşılık "%10'luk ülke barajının" iptal istemini reddetmiştir⁵⁷.

Mahkeme, "ülke seçim çevresi milletvekilliği" düzenlenmesini iptal ederken şu görüşlere yer vermiştir:

"Bir seçim bölgesinden seçilmemiş bir kişinin, partisinin aldığı oylara dayanılarak partisinin yetkili kurulları kararıyla bir ille ilişkilendirilmesi Anayasa dışı bir bağın kurulmasıdır. Milletvekili, anayasa'da olanak veren bir kural bulunmadığından bölgesiyle ilişkili olur ve ancak bölgesinden aldığı oylarla seçilir. Anayasa'nın 80. maddesi başka bir ilgiye açık olmadığı gibi 75. maddesi de milletvekillerini sınıflandırıp değişik biçimde adlandırmaya elverişli değildir. Milletvekillerinin bir ya da birkaçını bir başka adla seçmek ve ayırmak Anayasa katında geçerli olamaz.

"Seçmenin adını bilmediği, önceden hangi bölgeden olduğu belirsiz adayı seçmiş sayılması da düşünülemez."

"Bu milletvekillerinin parti yetkili kurullarınca seçmenin istenci dışında bir ille ilişkilendirilmesi demokratik ilkelerle bağdaşmaz. Demokrasi olup bittileri dışlar, seçmen istencini temel edinir."

Anayasa Mahkemesi, "seçim çevre barajı"ni iptal ederken dayandığı gerekçede, Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin 1957 tarihinde kullandığı formülü kullanmıştır. Yani "yönetilebilir demokrasi" tezini benimsemekle birlikte ölçülülük prensibini de korumuştur. Mahkemenin iptal gerekçesinde bu husus açıkça belirtilmiştir.

"Türkiye Devleti'nin biçiminin bir cumhuriyet olarak belirlendiği Anayasa'da, Cumhuriyetin değiştirilemeyeceği öngörülen nitelikleri de demokratik düzenin seçildiğini

⁵⁶28.10.1995 tarih ve 22447 sayılı Resmi Gazete.

⁵⁷Anayasa Mahkemesi, 18.11.1995, E.1995/54, K.1995/59; 21.11.1995 tarih ve 22470 sayılı Resmi Gazete.

⁵⁵Anayasa Mahkemesi, 22.5.1987, E.1986/17, K.1987/11, A.M.K.D., sayı 23, s.225-226.

göstermektedir. Devletin anayasal yapısı ulusal egemenliğe dayanmakla, bunun kaynağı olarak ulusal istenc, aracı olarak da özgür seçimler benimsenmektedir. Anayasa'nın değişik maddelerinde vurgulanan bu yeğleme, "seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları" başlıklı 67. maddede yoğunlukla ve ayrıntılı biçimde belirginleşmiştir. Maddenin değişik altıncı fıkrası, seçim yasalarının "temsilde adalet" ve "yönetimde istikrar" ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenleneceğini öngörmektedir. Amaç, seçmen istencinin yasama organına olabildiğince uygun yasmasıdır. Toplumsal istemlerin ve yeğlemelerin yasama organına tam olarak yansımaları sağlayacak yöntemleri içeren sistemlerin en uygununu, en doyurucusunu, başka bir anlatımla hiç bir yakınmaya yol açmayanını edinmek olanaksız ise de yakınmaya en az neden olanı yeğlemek olanaklıdır. Seçimlerde ideal bir sistem bulunmamış olmakla birlikte koşulları ve anayasal gerekler karşısında yasal düzenlemeleri gerçekleştirerek Anayasa'ya en uygununu almak ya da aykırı olanını bırakmak gerekir. Az oyla çok temsilci getiren, böylece sağladığı fazla milletvekilleriyle aşırı temsil durumunu getiren sistem Anayasa'nın temsilde adalet ilkesiyle bağdaşmaz."

"Temsili demokrasilerin değişik alanlardaki yansımaları, etkileriyle belli olmaktadır. İstikrar sağlayacağı sanılarak getirilen adaletsiz sistemlerin, toplumsal gelişmeleri önemli ölçüde engelleyen sonuçları olduğu bilimsel araştırmalarla açıklanmaktadır. Temsilde adaletin ağırlığı, yönetimde istikrarın temel koşuludur. Adalet, istikrar sağlar. Yalnızca istikrar düşüncesi, adalet olmayınca istikrarsızlık yaratır. Anayasa'nın gözetilmesini istediği "temsilde adalet ilkesi" serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm öğeleriyle özetlenmekte ve oyla orantılı temsilci sayısıyla yaşama geçirilmektedir. "Yönetimde istikrar ilkesi" ise, yürütmenin güçlü olmasını sağlayacak biçimde oyları yasama organına yansıtacak yöntemler olarak algılanmaktadır. "Baraj" olarak adlandırılan yeterlilik oranıyla sağlanmak istenen yönetimde istikrar, temsilde adalet gibi 4121 sayılı Yasayla gerçekleştirilen değişiklikle Anayasa'da yer almıştır. Kimi durumlarda birbirinin karşısı gibi görünen bu iki ilkenin demokrasinin doğal aracı sayılan seçimlerde birbirini dengeleyecek ve tümleyecek biçimde birlikteliğine önem verilmelidir. Bunun için en az yakınılan seçim sisteminin uygulanması gerekmektedir. Bu iki ilkeyi her yönüyle olmasa da genelde bağdaştırmak, ülkelere göre değişmesi olağan bir durumdur. Bunu seçmek yasama organının yetkisinde olmakla birlikte bu yetki, yaşanan biçimsel düzenlemesiyle değil, özyle Anayasa'ya uygun olarak yaşama geçirmekte kullanılmalıdır."

"Dava konusu kuralın, "temsilde adalet" ilkesi yönünden uygunluğu savunulamaz. Bu kurala ülke barajına ek olarak "çevre barajı" getirilmektedir. Ayrıca, iki ve üç milletvekili çıkaracak iller için oranın %25'den az olmayacağı öngörülmüştür. Nüfusu fazla olan illerin (seçim bölgelerinin) çıkaracakları milletvekili sayısı fazla olacağından buralarda çevre barajı düşecek, nüfusu az olan seçim bölgelerinde ise tersine yükselecektir. Böylece bir seçim çevresinde daha düşük oranla bir siyasal partinin ya da bağımsız adayın kazanma olasılığına karşılık, iki ya da üç milletvekili çıkaracak bir çevrede kazanabilmek için % 25'lik oran aranacaktır. Seçim bölgeleri arasındaki adaletsizlik, bu barajla daha da artacaktır. Alman önlemler temsilde adaleti sağlamaktan uzak olduğundan, adaletsizliğin olumsuz sonuçları da sistemi ve ülke düzenini etkileyecektir. Verilen oylarla çıkarılan milletvekili sayısı arasındaki oransızlık sonucu ortaya çıkan adaletsizlik, uygulanan yöntemin ürünü olacaktır."

"Anayasa'nın amaçladığı "yönetimde istikrar ilkesi" için milletvekili seçimlerinde bir ülke barajı öngörülmüşken, ayrıca her seçim çevresi için yeni bir barajın getirilmesi "temsilde adalet" ilkesiyle bağdaşmaz. Kaldı ki uygulanmakta olan nisbi temsil sisteminin bir türü olan d'Hondt sistemi de kendi içinde bir baraj taşımaktadır."

Diğer yandan Anayasa Mahkemesi "yönetilebilir demokrasi" tezini de terketmeyerek aşağıdaki görüşleri belirtmiştir:

"Seçime katılan ve 2839 sayılı Yasa'nın 33. maddesinde öngörülen %10'luk ülke barajını aşan siyasi partilere yerilecek ülke seçim çevresi milletvekilinin hesabında gözetilecek ölçünün yasama organının takdirleriyle yürürlüğe konulduğu açıktır. Seçim sistemlerinin anayasal ilkelere ödünsüz uygunluğu yanında kimi zorunlu koşulları içermesi kaçınılmazdır. Sistemin doğasından kaynaklanan ve yüzdelerle konulan barajlar, ülke yönünden, seçme ve seçilme hakkını sınırlayıcı, olağandışı ölçülere varmadıkça uygulanabilir, kabul edilebilir ve aykırılığından söz edilemez belirlemelerdir. Yasama organının anayasal çerçeveye bağlı kalarak takdir ettiği sınırlama ve oran olarak el atmak, yargısal denetimin amacıyla bağdaşmaz. Kaldı ki, % 10'luk baraj yönetimde istikrar ilkesine uygundur ve temsilde adalet ilkesiyle de bağdaşmaktadır."

Anayasa Mahkemesi'nin diğer güncel kararı ise, 23.11.1995 tarihli 4138 sayılı yasa dolayısıyla verilmiştir. Yasa koyucu, Anayasa Mahkemesi'nin 1995/59 karar sayılı kararı ile, seçim çevre barajını iptalinden sonra, 4138

sayılı yasayla tekrar % 10'luk seçim çevresi barajı öngörmüştür⁵⁸. Ancak Anayasa Mahkemesi sözkonusu bu düzenlemeyi de aşağıdaki gerekçeyle iptal etmiştir⁵⁹.

"...Yasama organı, bir bütün olarak anlam taşıyan, sonuç belirleyen, genelde yasama işlemlerini değerlendirme ölçütlerini içeren ve yasama etkinliklerini yönlendirme işlevi de gören Anayasa Mahkemesi kararlarına bağlı kalmakla yükümlüdür. Özel bir özen göstererek hukuk devleti konusunda öncülük yapması gereken yasama organının, bir anımsatmaya ve uyarıya gerek kalmadan, Anayasa Mahkemesi kararlarını gözönünde bulundurması, hangi nedenle ve amaçla olursa olsun kararlarla çelişen ve çatışan düzenlemelerden kaçınması gerekir. Kapsam ve anlatım farklılıkları olsa bile yeni kuralın, iptal edilen kuralla aynı doğrultuda olması ve Anayasa Mahkemesi kararına karşın, onu geçersiz ve sonuçsuz kılmak amacıyla çıkarıldığının saptanması, aynılık koşulunun gerçekleşmiş sayılması için yeterlidir. Sözcük ve anlatım yönünden tam bir benzerlik aramak, Anayasa'nın 153. maddesinin son fıkrasını anlamsız kılar ve uygulanmaz duruma düşürür. Yasama organı yetkilerini ancak anayasal sınırlar içinde kullanabilir ve Anayasa'nın 153. maddesi de bu sınır kapsamındadır. Yasa çıkarma yetkisi Anayasa Mahkemesi kararlarını etkisiz kılmak için kullanılamaz."

Anayasa Mahkemesi II.Cumhuriyette, seçim sistemleri karşısında etkin yargılama (Judicial-activism) yolunu benimsemişken, III.Cumhuriyetin birinci bölümünde Anayasa felsefesi olan yönetilebilirlik tezini benimseyerek, "Judicial self-restraint" uygulamasının da tipik örneklerini vermiştir. Ancak III.Cumhuriyetin ikinci bölümünde güncel kararları ile "yönetilebilir demokrasi" tezi yanında, ölçülülük prensibini de korumuştur. Anayasa Mahkemesi'nin seçim sistemleri karşısında tutumunun kısa özeti de herhalde budur.

VI-SONUÇ

Teknik bir faktör olarak seçim sistemleri, siyasal hayatın önemli bir yönünü oluştursa da, tek başına belirli bir parti sistemini yaratacağı hususunda sosyolojik bir kanun ortaya koymaya imkan yoktur. Dolayısıyla, sadece seçim yasalarını kullanarak belirli bir parti sistemini oluşturmak ve bu sistemi sürdürmek mümkün

gözükmemektedir. Çünkü parti sistemlerinin oluşmasında ilk etkili ve önemli faktör sosyal faktördür. Ülkenin toplumsal yapısı içerisindeki etnik, dinsel ve sınıfsal bölünmelerin niteliği ve birbirleriyle ilişkileri parti sistemini belirleyen etkili unsurlardır. Türk siyasal hayatı da bu belirlemeleri doğrular niteliktedir. Nitekim Türkiye'de III.Cumhuriyet seçim sisteminin zorlama istidadının sonuna kadar zorlanması bile bu sosyal faktörleri tasfiye edememiştir. Ancak bu belirlemeler seçim sistemlerinin önemini tamamen yadsınması anlamına gelmemektedir. Çünkü seçim sistemleri, bünyelerinde taşıdıkları zorlama istidadi sebebiyle belirli bir parti sisteminin kurulmasını zorlaştırmakta veya kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda parti sistemini etkileyen faktörlerin analizinde, seçim sistemi getiren yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyen Anayasa Mahkemesinin içtihadlarının da gözönünde bulundurulması gerekmektedir. Aslında Anayasa Mahkemesi ve parti sistemleri ilişkisi iki yönlü cereyan etmektedir. Bir yandan Anayasa Mahkemesi, içtihadları ile partiler sistemini dolaylı olarak etkilerken, diğer yandan partiler sistemi de Anayasa Mahkemesi'nin içtihadlarını etkileyebilmektedir. Örneğin II.Cumhuriyette parlamentonun çoğunluksuzlaşması sonucu Anayasa Mahkemesi bir çeşit "yasama ortağı" mantığından etkilenmiştir.

⁵⁸24.11.1995 tarih ve 22473 sayılı Resmi Gazete.

⁵⁹Anayasa Mahkemesi, 1.12.1995, E.1995/56, K.1995/60; 7.12.1995 tarih ve 22486 sayılı Resmi Gazete.